

ІСТОРІЯ ВІЗАНТІЇ XII СТОЛІТТЯ У ТВОРАХ ЇЇ ІСТОРИКІВ

Стаття присвячена проблемі розвитку історичної думки Візантії у XII столітті, особливостям візантійських хронік та мемуарів того часу та їх відмінностям від історичних творів попередньої епохи.

Ключові слова: історіографія, джерело, мемуари, хроніка.

Статья посвящена проблеме развития исторической мысли Византии в XII веке, особенностям византийских хроник и мемуаров того времени и их отличиям от исторических трудов предыдущей эпохи

Ключевые слова: историография, источник, мемуары, хроника.

The article is devoted to the problem of development of the historic thought of Byzantium in the XII centuries, to the features of Byzantine historic texts of that time and their differences from historic works XI century.

Keywords: historiography, source, memoir, chronicles.

Постановка проблеми. Історична думка Візантії XII століття не була схожа на історичну думку попередньої епохи. Важливо дослідити, чим саме відрізнялись хроніки та інші історичні твори істориків Візантії зазначеного періоду, які особливості вони мали.

Стан наукової розробки проблеми. Дослідженнями по даній проблемі займалися відомі радянські історики. Наприклад, А.П.Каждан основну увагу своїх досліджень з розвитку історичної думки у Візантії спрямовує на період X-XII століть. Автор аналізує історичні оповідання, написані різними авторами в цей період, виділяє спільні риси і розбіжності у методах написання істориками своїх творів [2].

Я.М.Любарський досліджує розвиток і еволюцію історичної думки Візантії. Автор аналізує найбільш яскраві історичні твори візантійських істориків, їх стилістичні особливості, форми оповідань [4]. Важливе значення приділяється вивченню біографії історика, його світогляду, життєвого шляху, що, на думку дослідника, мало важливий вплив на створення істориками оповідань.

З.В.Удальцова [5] аналізує деякі проблеми і особливості візантійської культури. При цьому автор ґрунтується на тезі про те, що культура відображає зміни, які відбуваються у соціально-економічній структурі суспільства. На думку З.В.Удальцової, візантійська культура, її піднесення і кризи тісно пов'язані з особливостями історичного розвитку імперії і саме соціально-економічне і політичне життя здійснили основний вплив на еволюцію культури Візантії.

Ґрунтовне дослідження візантійської культури міститься у тритомній праці колективу авторів під редакцією З.В.Удальцової та Г.Г.Літавіна [3]. Автори аналізують особливості розвитку культури імперії від її виникнення до занепаду Візантії у 1453 році. Вчені розглядають всі основні елементи культури – філософську думку, політичну теорію і право, історичну науку, літературу, природничі та географічні знання, освіту і різноманітні види мистецтва. Дослідники зазначають, що темпи і форми розвитку культури залежать від змін в економіці, соціальній структурі суспільства, системі державного управління.

Отже, проблема є досить вивченою, але це не виключає подальше її дослідження.

Мета статті. Метою статті є дослідити особливості історичних хронік, історичних оповідань та інших історичних творів, що були створені істориками Візантії у XII ст.

Виклад основного матеріалу. В історії Візантії XII століття було останнім відносно спокійним для існування цієї держави. Завершувалось сторіччя правління великих Комнінів. На жаль, останні представники цієї династії не були досить сильними правителями, що привело до послаблення Візантії та четвертого хрестового походу. Візантійські історики досліджуваного часу в своїх роботах показали особливості розвитку країни у таких складних умовах.

Іоанн Кіннам - історіограф XII ст. Він описав в своїй історичній праці сучасні його життю події, перебуваючи певний час секретарем при імператорі. Автор спирається на власні спостереження, знання. Якщо звернути увагу на трактування мети своєї праці, то Кіннам вказує: «Про справи Іоанна я розповім стисло, тільки в головних рисах, тому що в його час я ще не народився. Що ж до діянь після нього Мануїла, то не знаю, чи може хто краще за мене досліджувати їх, тому що мені довелося брати участь в багатьох його походах» [3, с.115]. Отже, історик при написанні своєї «Історії» намагається спиратись на власний досвід, а не на знання і описання своїх попередників або сучасників; при цьому в історіографії бачить він мету «досліджувати життя героя» [3, с.116].

Починається історична праця Кіннама описом царювання Іоанна II Комніна. Ця частина займає менше однієї десятої від обсягу всього твору. Основний зміст твору складає описання часів

Мануїла I Комніна, до 1176 року.

Оповідання Кіннама побудовано за хронологічним типом, розвиток подій представлений в послідовній хронологічній низці епізодів. Для авторського викладу характерною є стрімка зміна географічного місця описуваних подій, вставних екскурсів з історії. Переходи від епізоду до епізоду будуються або на принципі хронологічної послідовності, або на формальному зв'язку [4, с.166].

Розповідь Кіннама багата на вихвалення Мануїла Комніна. Будь яка з якостей василевса, навіть його недоліки стають своєрідними перевагами, при цьому історик переконує в істинності описуваних подій. Кіннам вважає імперію єдиною зразковою державою і різко негативно відноситься до хрестоносців, як до «варварів».

Серед численних монументальних візантійських хронік, історичних монографій, книг царювань, мало історичних творів, присвячених будь-якій одній історичній події.

Такою є розповідь про взяття Солуні крїтськими рабами 31 липня 904 р., автором якої є клірик Іоанн Камініат. Це оповідання присвячене одній конкретній події; у центрі опиняється сам автор і його сім'я. В результаті цього, описання гранично особове і суб'єктивне.

Традиційними елементами твору Камініата є вступ, в якому автор говорить про Григорія Каппадокійця, за настійною порадою якого автор, не будучи письменником-професіоналом, взявся за опис подій [1, с.46].

Другою традиційною для візантійської історіографії рисою твору Камініата є уявлення про головну причину нещастя людини - божественний гнів, що покарав городян за їхні гріхи [3, с.119]. Традиційним можна вважати і загальний стиль викладу, який спирається на біблейську і літургійну лексику та систему образів.

Однак, автор використовує традиційні на перший погляд елементи по-новому. Вступна частина стала свого роду обрамленням твору, бо в кінці свого оповідання Камініат знов повертається до особи Григорія Каппадокійця, вказавши про виконання його прохання [1, с.46].

Таким чином, твір композиційно закінчений, він позбавлений типової для історіографії X ст. відкритості оповідання, яке починалося традиційно в довільний момент історичного розвитку (як правило, на місці закінчення хроніки попередника) і завершувалося так, що його можна було без шкоди для композиції продовжити.

Композиція Камініата чітка, він будує розвиток сюжету у вигляді чітко організованої часової послідовності: за описами Солуні, де автор створює емоційно забарвлений образ міста, слідує розповідь про облогу міста арабським флотом Льва Тріполітаніна. При цьому автор звертається до описання військових дій, висвітлює з подробицями особливості інженерії фортифікаційних споруд і машин. Також Камініат розповідає про долю самого автора і його сім'ї; після чого він простежує шлях полонених, відвезених завойовниками через Патмос, Крит і Кіпр в Тріполі.

Ще одним зразком візантійської мемуарної літератури, в якому висвітлюється одна історична подія, стало оповідання Євстафія Солунського, присвячене подіям завоювання Солуні норманами в 1185 р., написане в лютому наступного року [3, с.120].

Євстафій Солунський також не був історіографом, він складав коментарі до античних творів - «Іліади» і «Одисеї», комедій Аристофана, географічного твору Діонісія Перієгета. Євстафій був також автором канонічних творів, філологічних трактатів, схолій, памфлетів [2, с.63]. Його соціальні переконання, історичні погляди, моральні принципи, викладені їм в численних пам'ятках різних жанрів, відбиті також в його історичному творі.

На відміну від традиційної історіографії Візантії, передмова до твору Євстафія «Взяття Солуні», є надзвичайно полемічною. Автор визначає тут жанр твору, методи оповідання, композиційну структуру викладу. Особливістю цієї праці у порівнянні з іншими історичними пам'ятками є глибока емоційність, насиченість людськими почуттями автора, який був учасником трагедії, в результаті чого розповідь не є раціоналістичною.

Мемуари Євстафія Солунського становлять особливу ланку в розвитку візантійського історизму. Автори монументальних хронік дотримувались анонімності, підкреслювали власну авторську байдуність. Автор «Взяття Солуні» прагне примусити читача співпереживати, залучити його до життєвої драми, яка відбувається. Це стало своєрідною метою історика, замість описання фактів по роках.

Історична подія, описувана Євстафієм, зосереджена в трагічних епізодах розорення Солуні. При цьому автор намагається на свій розсуд пояснити причини лиха, яке спіткало жителів міста: «...Строкатий ланцюг ударів долі, що загрожує поглинути кожного окремо», «Місто було таке зруйноване, що від минулої його краси і сліду не залишилося. Його стіни були зметені з лиця землі, святині були повністю заплямовані, більше, ніж відхожі місця, міські будівлі були пошкоджені,

майно громадян частково розкрадене, частково розкидане, одним словом, знищене, - як це треба буде назвати, якщо хто-небудь надумається і зможе перерахувати все це по порядку?» [2, с.67].

Картину нещастя автор змальовує в образі звіра, який знищує все живе на своєму шляху: «Ця зла тварина часто нападала на напівроздягнених людей, що позбавляло його від праці встромлювати свої зуби в одяг. Якщо ж він нападав на солдатів або на молодих людей в розквіті сил, його гострі кігті встромлювалися в них і їх розривали» [2, с.67].

Автор намагається надзвичайно підсилити трагізм оповідання, побудованого на епізодах пережитого жаху: «Найжахливішим видовищем було, коли поряд із загиблими від різних причин дорослими людьми всюди лежали розпростерті трупи малих дітей. Деяких з них пронизали одночасно з тими ж руками, які їх тримали» [2, с.69].

Розвиток сюжету твору, як пише сам автор, підкоряється законам письменницької творчості і суб'єктивному забарвленню: «Початковим моментом в побудові цього твору послугує саме нещастя... Далі розповідь звернеться до нарікань і до викриття винуватців нещастя...» [3, с.122]

До описання власне облоги і розорення міста автор викладає історію приходу до влади імператора Андроніка I Комніна і його правління. Твір містить різку критику цього василевса як тирана, винуватця поразки співгромадян. Андронік є одним з найяскравіших антигероїв оповідання.

Героєм Євстафія стає також Мануїл I, зображений благородним воїном. Автором взагалі високо цінуються воїнські здібності, і навпаки, військова неспроможність висміюється, зневажається. Різкий осуд автора викликають чиновники бюрократичного апарату, з презирством відноситься Євстафій і до міського натовпу.

У творі Євстафія також здійснюється спроба поділу суспільства на верстви. Так, автор виділяє три категорії суспільства - воїнів, духівництво і простолюдинів (народ) [2, с.70].

Історію Євстафій Солунський розглядає не тільки як далеке минуле, а як матеріал для вивчення сучасності та навіть передбачення майбутнього. «Взяття Солуні» не вичерпується фактологічною інформативною історичною цінністю. Воно сповнене образними характеристиками, емоційно-чуттєвим сприйняттям дійсності, зображенням реальності в її мінливій рухливості, яскравою передачею заострення пристрастей.

Ще одним представником візантійської історіографії, автором історичного твору кінця XII ст. є Микита Хоніат (1155-1217 рр.).

«Історія» Микити Хоніата містить оповідання про правління Іоанна II, Мануїла і Андроніка Комнінів та імператорів з династії Ангелів з розповіддю про власні переживання, пригоди.

Записки Хоніата є наслідком багаторічної праці. Описавши події візантійської історії після смерті Олексія I Комніна аж до латинського завоювання столиці, Микита Хоніат потім продовжив оповідання: у існуючому тексті розповідь доведена 1206 року [5, с.167]. Початкові книги «Хроніки» писалися автором з використанням творів своїх попередників - Іоанна Кіннама, Євстафія Солунського, також Микита Хоніат передає на сторінках твору відомості, побудовані на основі особистих знань [4, с.194]

Основу твору Хоніата складає описання років правління монархів династії Комнінів і Ангелів, їх внутрішня та зовнішня політика. Метою написання «Історії» у Хоніата не є лише висвітлення результатів діяльності доброго або поганого правителя. Історик уникає однозначних особових характеристик основних героїв свого твору. Автор висвітлює як позитивні так і негативні якості імператорів, позбавляючи їх божественного образу [5, с.168].

Рушійними силами історичного руху у Микити Хоніата опиняється доля, якій підвладні й василевси, й прості люди, й воїни, й ченці, яка є постійно змінюваною. Це стає основою історичного світосприймання письменника. Змінність подій, коли кожна наступна виходить з попередньої, продовжуючи або заперечуючи подальший хід подій, - особливість композиційної побудови «Хроніки» Хоніата.

Новим для візантійської історіографії є підвищений інтерес Микити Хоніата до повсякденного буденного життя, що виявляється у деталізації опису обстановки, ритуалів, навіть натуралістичних сцен народних обурень, заколотів. Хоніат в свою чергу підкреслює деструктивний характер цих хвилювань, які, на думку історика, є незмінним атрибутом життєдіяльності мас.

Яскраво проявилось у історіографічній творчості Микити Хоніата мистецтво створення портретних образів історичних героїв. Герої Хоніата не наділяються стандартними властивостями, вадами або чеснотами; характеристики історика - не простий перелік зовнішніх рис історичних осіб. Образи персонажів часто є багатоплановими, складними, навіть суперечливими. При цьому головні герої представлені істориком в розвитку їх характерів - вони змінюються із змінами їх долі.

Таким чином, в історіографії Візантії XII ст. відобразились складні процеси наростання кризи в

політичному та економічному розвитку країни, які василевси не змогли попередити.

ЛІТЕРАТУРА

1. Две византийские хроники: «Псамфийская хроника», «Взятие Солуни» Иоана Камениста / Пер. и коммент. А.П.Каждана. – М.: Восточная литература, 1959. – 221 с.
2. Каждан А.П. Византийский публицист XII века Евстафий Солунский// Византийский временник. – 1968. – Т.29. – С.62-74.
3. Культура Византии. Вт. пол. VII-XII в. / Под ред. З.В.Удальцовой и Г.Г.Литаврина. – М.: Наука, 1989. – 678 с.
4. Любарский Я.Н. Византийские историки и писатели / Я.Н.Любарский. – СПб.: Алетейя, 1999. – 326 с.
5. Удальцова З.В. Византийская культура./ З.В.Удальцова. – М.: Наука, 1968. – 398 с.